

ROMAN TOKARCZYK*

Elementy etyki nauki prawa

Nazwy i role

Nauka prawa jest pojmowana zarówno jako ogół usystematyzowanej wiedzy ludzkiej o prawie, jak i nauczanie prawa. Ludzie zajmujący się zawodowo tworzeniem wiedzy o prawie zwani są badaczami, akademikami, twórcami, teoretykami, uczonymi, autorytetami, naukowcami. Jeśli rolę tworzenia wiedzy o prawie łączą z nauczaniem prawa na poziomie uczelni wyższych, a więc akademickim, zwani są również nauczycielami akademickimi albo pracownikami naukowo-dydaktycznymi, zróżnicowanymi stopniami, tytułami i funkcjami. Nauczyciele akademicy prawa nauczają prawa studentów prawa. Sprawują również opiekę naukową nad swoimi młodszymi współpracownikami – asystentami jako ich kierownicy, mistrzowie i wychowawcy¹. Nadto, wszyscy ludzie tworzący wiedzę o prawie i nauczający prawa mogą łączyć te role naukowe z innymi rolami pozanaukowymi, związanymi z uprawianiem zawodów prawniczych i administracyjnych oraz sprawowaniem funkcji parlamentarnych i politycznych.

Zróżnicowanie możliwych ról ludzi zajmujących się zawodowo nauką prawa jest więc nadzwyczaj duże. Dla rozważań z zakresu etyki nauki prawa najbardziej istotne są jednak dwie role: badacza prawa i nauczyciela prawa. Jakkolwiek role te występują niekiedy oddzielnie, można być badaczem prawa, nie będąc równocześnie nauczycielem prawa, albo można być nauczycielem prawa, nie będąc równocześnie badaczem prawa, to jednakże najczęściej są łączone ze sobą. Ludzie łączący te dwie role nazywani są naukowcami. Naukowcy, jako ludzie zawodowo zajmujący się nauką prawa, ukształtowali już zespoły norm moralnych składających się na ich etykę zawodową, a w zakresie nauczania akademickiego najściślej powiązaną z etyką studentów prawa. Etyka ta jest już na tyle rozwinięta, że można w niej wyodrębnić etykę ogólną naukowca, etykę badacza, etykę nauczyciela, etykę studenta, we wszystkich tych przypadkach w odniesieniu do prawa.

Sens etyki ogólnej naukowca uwarunkowany jest sensem profesji naukowca, uznawanej za segment grupy profesji informacyjnych (*information professions*), obok

* Prof. dr hab. Roman Tokarczyk, Instytut Administracji i Prawa Publicznego UMCS, Lublin.

¹ Rola naukowca jako wychowawcy, w sensie kształtowania różnych cech osobowości uczniów i studentów, jest eksponowana w autorytarnych modelach edukacji i niemal nie zauważana w liberalnych modelach edukacji. Na ten temat szerzej R. Tokarczyk: *Komparatystyka prawnicza*, wyd. VII, Zakamycze 2002, zwłaszcza rozdział ósmy *Komparatystyka edukacji prawniczej*.

segmentu profesji dziennikarza i segmentu profesji informatyka. Kluczowymi wartościami profesji informacyjnych są prawda, wiedza i informacja. Same w sobie nie posiadają one sensu etycznego, ponieważ są odmianami sygnałów. Dopiero wierne albo niewierne posługiwanie się prawdą, wiedzą, informacją – prawdziwość albo nieprawdziwość – nadaje temu posługiwaniu się sens etyczny albo nieetyczny. Należy jednak przy tym pamiętać, że owo posługiwanie się nie zawsze może nabierać sensu praktycznego, ponieważ istnieją zarówno etyczne cnoty teoretyczne, jak i etyczne cnoty praktyczne. Znajomość specjalizacji naukowca, w naszym przypadku naukowca – prawnika, pozwala snuć rozważania etyczne w perspektywie etyki prawniczej. Gdy na przykład członkowie Royal Society w XVII-wiecznej Anglii byli jeszcze naukowcami – amatorami, to niemiecki filozof Immanuel Kant, z końca XVIII wieku, jako uniwersytecki profesor uznawany jest za pierwszego naukowca – profesjonalistę².

Nawet jeśli prawda, wiedza i informacja nie mają same w sobie sensu etycznego, to sensu takiego nabiera dostępność do nich. Zakresy dostępności ludzi do wiedzy i informacji opartych na prawdzie są już utrwaloną podstawą wartościowania moralnego polityki oświatowej. W warunkach dostępności ludzi do takiej wiedzy i takich informacji wyłania się przeto nader istotne dla etyki naukowca pytanie o stosunek naukowca do swoich powinności zawodowych. Otóż, jest już wówczas etyczną powinnością naukowca odkrywanie, rozwijanie i krzewienie wiedzy naukowej. Powinność taka spoczywa na naukowcu, mimo że jako profesjonalista, w odróżnieniu od innych profesjonalistów, nie ma ściśle określonych klientów, jeżeli za takich nie uznamy jego studentów i anonimowych adresatów jego dzieł. Mimo że relacje naukowców ze wszystkimi sferami życia są ważne to jednakże z punktu widzenia etyki naukowca najważniejsze są relacje wewnątrz ich środowiska zawodowego: mistrza z uczniem, nauczyciela ze studentem, mistrza z mistrzem, nauczyciela z nauczycielem, studenta ze studentem.

Etyka naukowca

Zapewne przy poszukiwaniu punktu wyjścia do rozważań nad etyką naukowca możliwe jest zastosowanie arystotelesowskiego podziału cnót na praktyczne i teoretyczne. Otóż, Stagiryta do cnót praktycznych, tworzących podstawy jego koncepcji etyki ogólnej, zaliczył: mądrość, odwagę, umiarkowanie, sprawiedliwość i dobroczynność. Teoretycznymi ich odpowiednikami, cnotami teoretycznymi, przyjmowanymi z podstawy etyki zawodowej naukowca, według niego, są: zrozumiałość, kreatywność, logiczność, krytycyzm, samokrytycyzm i jasność. Dobry naukowiec, zarówno w sensie zawo-

² Spośród bardzo wielu monografii ogólnych na ten temat na wyróżnienie zasługują: Cohen [w:] *Ethics in Thought and Action: Social and Professional Perspectives*, New York 1995; Shrader Frechette K.: *Ethics of Scientific Research*, Lanham 1994; Sprinkle R. H.: *Profession of Conscience*, Princeton 1994.

dowym, jak i moralnym, powinien posiadać wszystkie te cnoty, swoimi zachowaniami potwierdzając ich prawdziwość i przydatność³.

Wzór osobowy moralnego zawodu naukowca zachowuje nadal swoją aktualność w podmiotowych ujęciach etyki naukowca. Natomiast w jej ujęciach przedmiotowych prymat należy do prawdy, nabierającej wartości powinności etycznej, w formie prawdziwości głoszonej przez naukowca wiedzy. Sedno etyki naukowca wyraża rota ślubowania doktorskiego: uroczyście przyrzekam pracować nie dla zysku, nie dla poklasku, ale dla głoszenia prawdy – *quo magis veritas propagetur*. Głównym warunkiem głoszenia prawdy przez naukowca pozostaje wolność nauki i nauczania, ograniczane celami polityki i pogonią za pieniądzem⁴.

Od zarania nauki politycy, zarówno świeccy, jak i kościelni, usiłowali, nierzadko z powodzeniem, wciągać naukę w służbę władzy. Czynili to nie bezinteresownie. Wiele prawdy zawiera w sobie znane powiedzenie Stanisława Ossowskiego, wybitnego polskiego socjologa, które stwierdza, że polityk miewa do nauki podobny stosunek jak pijany do latarni; nie szuka światła, ale oparcia⁵. Uległość uczonych wobec polityków, kosztem prawdziwości wiedzy naukowej, oceniana jest jako jaskrawy przejaw niemoralności. Na ową uległość narażeni są zwłaszcza prawnicy, niemal wszystkich profesji prawniczych, ponieważ politycy z reguły traktują prawo jako nader skuteczny instrument ich władzy. Moralni prawnicy, szczególnie badacze i nauczyciele prawa, w trosce o swoją godność zawodową i godność prawa, sprzeciwiają się takiej politycznej instrumentalizacji prawa. Etyczna powinność prawdziwości przejawia się we wszystkich sferach etyki naukowca – badawczej, nauczycielskiej oraz opiniodawczej. Gdy w sferze badawczej i opiniodawczej obowiązuje naukowca obiektywizm w odkrywaniu i przekazywaniu prawdy, w sferze nauczycielskiej ów obiektywizm powinien charakteryzować się nadto neutralnością światopoglądową i polityczną w przekazywaniu wiedzy studentom. Brak obiektywizmu i neutralności światopoglądowej oznaczać może jedynie niemoralną indoktrynację ideologiczną, trudną do odróżnienia od trywialnej propagandy. Natomiast zachowywanie tego prawa przez nauczyciela jest nadzwyczaj trudne. Jest on bowiem zarówno człowiekiem określonego światopoglądu – świeckiego albo religijnego, jak i obywatelem określonej orientacji politycznej czy też nawet partyjnej. Obiektywne i neutralne

³ Arystoteles: *Etyka nikomachejska*, Warszawa 1982, *passim*.

⁴ Por. K. Sójka-Zielińska: *Quo magis veritas propagetur... Kilka refleksji o etyce zawodu nauczyciela prawa* [w:] *Etyka prawnika. Etyka nauczyciela zawodu prawniczego*, pod red. naukową Elżbiety Łojko, Warszawa 2002, s. 75 i n.

⁵ *Ibid.*, s. 76. Ciekawe wywody porównawcze między cechami, także moralnymi, uniwersytetów i naukowców amerykańskich a takimi cechami uniwersytetów i naukowców europejskich snuje W. Wagner: *A Caveat for Americans and European Universities: Back to the Future*; w specjalnym numerze periodyka „Vox”, z podtytułem *University Professors for Academic Order*, Vol. I, Nr. 2, Autumn 1988.

nauczanie wymaga więc niejako jakby rozszczepienia osobowości nauczyciela na jej sferę prywatną i wewnętrzną oraz sferę publiczną i zewnętrzną.

Wspomniana rota ślubowania doktorskiego głosząca, że naukowiec nie powinien działać ani dla zysku, ani dla poklasku, wymaga jednak zwięzłego chociażby komentarza. Otóż, zysk i poklask naukowca mogą mieć różne oblicza: moralne i niemoralne. Mają oblicze moralne, jeśli są potwierdzeniem wysokich kwalifikacji zawodowych i wzorowej postawy etycznej naukowca. Zysk naukowca nie ma oblicza moralnego, jeśli pochodzi z nieuczciwych źródeł, na przykład opiniodawczej służalczości władzy albo innym instytucjom, korupcji w toku egzaminów, mnożenia miejsc pracy i sposobów zarobkowania powodującego osłabienie aktywności badawczej i obniżenie jakości nauczania z powodu nieustannego pośpiechu. Poklask, czy też raczej sława naukowca, jest w decydującym stopniu niezależna od jego trudnych do moralnego uzasadnienia o nią zabiegów. Ugruntowana i trwała sława naukowca, chciałoby się tutaj rzec uczonego, zawsze jest w ostatecznym rozrachunku konsekwencją i potwierdzeniem znaczenia jego osiągnięć badawczych i dydaktycznych, przybierającego formę autorytetu w nauce⁶.

Wolność nauki i nauczania, zwana wolnością akademicką (*academic freedom*), polega na uprawnieniu profesorów do odkrywania i przedstawiania prawdy, bez obawy utraty pracy. Profesorowie mają moralny obowiązek obrony wolności akademickiej, godząc się na jej ograniczenie tylko w wyjątkowych sytuacjach, gdy, na przykład, uzasadnia to racja stanu albo względy tajemnicy państwowej. Wolność akademicka powiązana jest z godnością akademicką (*academic honesty*) i integralnością akademicką (*academic integrity*). Do najbardziej jaskrawych naruszeń wolności, godności i integralności akademickiej w procesie badawczym należy fabrykowanie wiedzy, fałszowanie wiedzy i plagiatstwo, natomiast w procesie nauczania nierzetelne przekazywanie wiedzy i nieuczciwe egzaminowanie.

Potrzeba wyraźnych regulacji zasad etyki naukowca została zauważona najpierw w Stanach Zjednoczonych Ameryki. Wynikła z przekonania o konieczności utrzymywania wysokiego poziomu etosu ludzi nauki – badaczy, nauczycieli i studentów. Wiadomo powszechnie, że niewłaściwe badania naukowe są ze wszech miar niemoralne: powodują straty materialne, wprowadzają adresatów w błąd, rozbudzają zwodnicze nadzieje, obniżają prestiż nauki. Podobne są również niemoralne skutki niewłaściwego nauczania studentów. Zanim ukształtowały się regulacje etyki dla poszczególnych profesji naukowych, wśród nich profesji naukowej prawniczej, formułowano założenia ogólne etyki dla wszystkich profesji naukowych. American Association of University Professors i Association of American Colleges już w 1925 roku zapoczątkowały, podczas cyklicznych konferencji, dyskusję nad fundamentalnymi, ogólnymi zasadami etyki naukowca – wol-

⁶ Na ten temat por. np. *Autorytet w nauce*, praca zbiorowa pod red. Pawła Rybickiego i Janusza Goćkowskiego, Ossolineum 1980.

nością akademicką (*academic freedom*), posadą akademicką (*academic tenure*) i integralnością akademicką (*academic integrity*).

Dojrzałym ujęciem wspomnianych zasad jest *1940 Statement of Principles on Academic Freedom and Tenure with 1970 Interpretive Comments*⁷. Według *Statement* wolność akademicka odgrywa decydujące znaczenie w badaniach naukowych i nauczaniu studentów. W badaniach naukowych wolność akademicka jest niezbędnym warunkiem postępów w poznawaniu prawdy. Natomiast aspekt wolności akademickiej w nauczaniu ma fundamentalne znaczenie dla ochrony uprawnień nauczyciela w nauczaniu i studenta w uczeniu się. Posada akademicka oznacza wolność badań, nauczania i aktywności pozaakademickiej oraz dostateczny stopień bezpieczeństwa ekonomicznego naukowców. Integralność akademicka przejawia się w zharmonizowanym współobowiązywaniu wszystkich zasad etyki naukowca i etyki studenta⁸. Na gruncie *Statement* rozwinęły się, nie tylko w Stanach Zjednoczonych Ameryki, trudne już do ogarnięcia, bardzo liczne regulacje etyki dla poszczególnych profesji naukowych, odróżnianych od siebie charakterem dyscyplin naukowych.

W austriackim Uniwersytecie Canberra obowiązuje *Kodeks* dla wszystkich jego pracowników, zarówno naukowych, jak i innych służb w krajach anglosaskich określanych wspólną nazwą *staff*⁹. Treść tej interesującej regulacji otwiera *Preambuła*, odróżniająca słabszą moc etyki od silniejszej mocy prawa, ale z tego właśnie względu posłuszeństwo powinnościom etycznym uznająca za tym bardziej chwalebne. Po przypomnieniu wartości etosu uniwersytetu – integralności, prawdziwości, autonomii i wolności słowa – następuje 13 działów *Kodeksu* określających powinności *staff*: 1) zapoznania się z jego treścią; 2) zachowywania równych możliwości wszystkich ludzi uniwersytetu poprzez unikanie jakiegokolwiek dyskryminacji kogokolwiek z nich; 3) przestrzegania bezpieczeństwa i zdrowotności miejsca pracy; 4-6) zabezpieczenia i właściwego używania zasobów uniwersytetu; 7-9) takiego publicznego komentowania spraw uniwersytetu, aby to nie przynosiło mu uszczerbku; 10) unikania nieodpowiedzialnego przyjmowania prezentów, dobroczynności i sponsorowania; 11) zachowywania się zawsze podczas wykonywania oficjalnych obowiązków profesjonalnie, bez krzywdzenia innych, uprzejmie, opiekuńczo, sprawnie, sprawiedliwie i starannie; 12) unikania konfliktów między osobistym zachowaniem a interesami uniwersytetu; 13) rozważania konkurujących ze sobą, uzasadnionych zobowiązań. *Kodeks* zamyka *Załącznik 1*, zawierający

⁷ Tekst na licznych stronach Internetu, m.in. pod hasłem *Academic Ethics*.

⁸ Do ciekawych, najnowszych ujęć integralności akademickiej należy *Faculty Commitment to Academic Integrity*, opublikowany przez Stanford University Office of Judicial Affairs, dostępny pod tym tytułem na stronach Internetu.

⁹ *A Code of Professional Ethics for Staff at the University of Canberra last updated on 15 February 2001*, <http://www.canberra.edu.au/secretariat/codeethic.html>.

wykaz związanych z nim regulacji prawnych i *Załącznik 2*, w którym zestawiono *Utrwalone Zasady Uniwersytetu (Established University Guidelines)*.

Etyka badawcza

Etyka badawcza (*research ethics*) albo odpowiedzialne prowadzenie badań (*responsible research conduct*) ogarnia wiele istotnych zagadnień etycznych, występujących w badaniach naukowych. Są to zagadnienia: cech badacza i ich rodzajów; planowania badań; pozyskiwania środków na badania; właściwego prowadzenia badań; publikowania wyników badań; niewłaściwych badań; odpowiedzialności za niewłaściwe badania. Zagadnienia te opisywane są w literaturze naukowej, która służy pomocą regulacjom etyki badacza – etyki badawczej¹⁰.

Badacz to człowiek prowadzący badania; badacz naukowy prowadzi badania naukowe. W procesie badawczym rola pojedynczego badacza odróżniana jest od podziału ról w badaniach zespołowych. Pojedynczy badacz sam odpowiada za cały proces badawczy. W badaniach zespołowych rozróżniane są trzy role: głównego badacza, asystentów badacza oraz nadzorczy badań. Główny badacz (*principal investigator*) jest autorem koncepcji, projektów i planów badawczych, rozdziela zakresy zadań jego asystentów (*research assistants*) a także współpracuje z nadzorcą badań (*research supervisor*). Już nawet autorstwo złych koncepcji, projektów i planów badawczych może być nieetyczne, ponieważ naraża badaczy na zbędną stratę czasu, powoduje nieuzasadnione marnotrawstwo środków przeznaczonych na badania, wywołuje sceptycyzm społeczny co do celowości takich badań, obniża prestiż i znaczenie badań naukowych. Brzemienne odpowiedzialnością są także wszystkie inne etapy i elementy składowe procesu badawczego. Badaczowi stawiane są wysokie wymagania profesjonalne i moralne, związane ze zdolnością do samodzielnego, krytycznego i nieuległego autorytetom twórczego myślenia, zgodnego z etosem badacza¹¹.

Badanie jest przejawem pracy badacza, który przy wykorzystaniu specjalnych narzędzi i metod zmierza do ścisłego poznawania nieznanych dotychczas stron rzeczywistości, aby możliwie najwierniej ją opisywać adresatom wiedzy naukowej. Badania naukowe, mające na celu rozwiązywanie problemów praktycznych, nazywane są badaniami stosowanymi (*applied research*), w odróżnieniu od badań bez takich intencji,

¹⁰ Wśród wielu tego rodzaju regulacji do najbardziej znanych należy regulacja *On Being a Scientist Responsible Conduct in Research*, ustanowiona przez grupę amerykańskich, krajowych Akademii Nauk.

¹¹ Nieposłuszeństwo autorytetom, wręcz kontrastowo, odróżnia etos badacza od etosu wojskowego – zobowiązanego do posłuszeństwa przełożonym. Tak szerzej np. J. Lazari-Pawłowska: *Etyki zawodowe jako role społeczne* [w:] *Etyka zawodowa*, pod redakcją Adama Sarapaty, Warszawa 1971, s. 41 i n.

nazywanych badaniami podstawowymi (*basic research*). Tylko w uproszczonych ocenach te pierwsze badania są wyżej oceniane, również moralnie, od tych drugich; w ocenach pogłębionych badania podstawowe mogą torować szlaki myślowe dla wielu badań stosowanych. Badanie naukowe, zmierzające do powiększania wiedzy teoretycznej i praktycznej, ma wartość samą w sobie, odróżnianą od jego ocen politycznych, ekonomicznych, religijnych, moralnych i innych. Oceny wartości poznawczej wiedzy naukowej są różne od moralnych ocen sposobów jej wykorzystywania, mimo że tylko oba te rodzaje ocen łącznie mogą mieć wpływ na decyzje, w czym może ona pomóc, przed czym chronić, jakie zawiera w sobie potencjalne zagrożenia. Badania podstawowe zwane są niekiedy „czystymi badaniami”, ponieważ nie są „skalane” ani ich pragmatycznością, ani też możliwą niemoralnością sposobu praktycznego wykorzystywania jak badania stosowane. Trudności w określaniu odpowiedzialności badaczy, szczególnie odpowiedzialności moralnej, wynikają z kompleksowości i kontynuacji badań zespolonych powodujących podmiotowe i czasowe rozproszenie owej odpowiedzialności¹².

Rezultaty badań naukowych przybierają formy sprawozdań i co najważniejsze – publikacji naukowych (*scientific publishing*). To w publikacjach naukowych objawiają się nadzwyczaj istotne etycznie kwestie spłacania długu intelektualnego inspiratorom i współautorom badań, poszanowania *copy right*, dotrzymania umów z wydawcami, sprawiedliwego podziału honorariów. Rola publikacji naukowych jest doniosła nie tylko w sferze „czystego” i pragmatycznego poznania, ale i ze względu na kształtowanie etycznych wzorów zachowania ludzi nauki. Kluczową rolę odgrywa przy tym określenie autorstwa prac naukowych. Słowo „autor” wywodzi się od łacińskiego słowa *auctor*, oznaczającego stwarzanie, wytworzenie, wyprodukowanie. Aby być uznanym za autora czegokolwiek, zwłaszcza pracy naukowej, trzeba spełnić łącznie trzy wymagania: 1) wnieść istotny wkład intelektualny do pracy, 2) posiadać zdolność obrony treści zawartych w pracy; 3) aprobować wszystkie treści własnej publikacji. Liczne, możliwe, niemoralne zachowania badacza naukowego określane są jako niewłaściwe zachowania w badaniach naukowych (*research misconduct*). Wywołują one bardzo szkodliwe skutki społeczne, ponieważ, obniżając wartość literatury naukowej, kruszą społeczne zaufanie do wiedzy naukowej¹³.

Główne przejawy niemoralności w publikacjach naukowych – fabrykacja, falsyfikacja, plagiaryzm – mają cechy naukowego oszustwa (*scientific fraud*), czyli świadomego dezinformowania ich adresatów. Stanowiąc jaskrawe naruszenie etyki zawodowej

¹² Rozszerzone wyjaśnienie złożoności odpowiedzialności moralnej uczonych podaje m.in. R. Tokarczyk: *Prawa narodzin, życia i śmierci*, wyd. VII, Zakamycze 2002, s. 260-299.

¹³ Na ten temat szeroko dwutomowy raport *Responsible Science: Ensuring the Integrity of the Research Process*, opublikowany w latach 1992-1993 przez Panel on Scientific Responsibility and Conduct of Researcher powołany przez US National Academies of Science.

badacza (*research misconduct*) mogą być nadto zaczynem jego odpowiedzialności prawnej. Fabrykacja (*fabrication*), w świetle etyki badacza, jest wymyślaniem danych, które faktycznie nie miały miejsca. Falsyfikacja (*falsification*) to świadome zmienianie, przekręcanie, fałszowanie danych. Fabrykacja i falsyfikacja w anglojęzycznej literaturze naukowej określane są łącznie jako *cooking data*, czyli nieetyczne praktyki preparacyjnego przedstawiania wyłącznie danych wspierających przyjęte hipotezy, przy jednoczesnym świadomym pomijaniu albo dyskredytowaniu danych temu przeczących. Plagiatorstwo polega na świadomym przypisywaniu sobie autorstwa prac innego autora lub autorów. Jest formą naruszenia prawa do własności intelektualnej, w naszych czasach dość łatwego dostępu do szybko przekazywanych w skali globalnej treści, nabierającą zasięgu patologii globalnej¹⁴.

Przedmiot badań naukowych i związana z nim etyka badacza naukowego są tak zróżnicowane, jak zróżnicowany jest obecny stan nauki i etyki w nauce. Ze względu na częste powiązanie roli naukowca, jako badacza naukowego, z rolą nauczyciela warto zwrócić uwagę na etykę w badaniach nauczania albo edukacji. Amerykańskie Stowarzyszenie Etyki w Badaniach Naukowych (*American Association Research Ethics* – AARE) uchwaliło w 1993 roku *Code of Ethics*, obowiązujący badaczy nauczania albo edukacji. W ślad za tym, z inicjatywy AARE, została opracowana bibliografia głównych, bardzo już licznych, opracowań naukowych z tego zakresu, opublikowanych w języku angielskim wraz z ich streszczeniami. Na podstawie tych streszczeń wiadomo, że do głównych zagadnień badawczych etyki w badaniach nauczania albo edukacji należą: świadomie wyrażona zgoda na badania; minimalizacja szkody podczas badań; relacje między badaczem a badanym; własność danych badawczych; kulturowa wrażliwość badacza w środowisku wielokulturowym; etyka komitetów etycznych¹⁵.

Regulacje etyki badacza naukowego rozwijają się równolegle i we wzajemnych oddziaływaniach w skali krajowej, międzynarodowej i globalnej. Ze względu na bardzo dużą już liczbę takich regulacji poprzestajemy na bardzo zwięzłym omówieniu treści i formy jedynie regulacji najbardziej reprezentatywnych dla poszczególnych grup i mogących mieć zastosowanie również w odniesieniu do badaczy polskich.

Wśród regulacji krajowych etyki badacza naukowego wyróżnia się korzystnie London Metropolitan University *Code of Good Research Practice*, uwzględniający

¹⁴ Wspomniane powyżej naukowe oszustwa zostały uznane w Stanach Zjednoczonych Ameryki na tyle z różnych względów groźne, że skłoniły rząd federalny do ustanowienia w 1999 roku *Proposed Federal Policy on Research Misconduct to Protect the Integrity of the Research Record*.

¹⁵ *Annotated Bibliography – Ethics in Educational Research* opracowała Karen Halasa, <http://www.aare.edu.au/ethics/aareethc.htm>

porównawczo 13 innych regulacji obowiązujący od 2003 roku¹⁶. Wstęp do tego *Kodeksu* zaznacza, że badania naukowe powinny być prowadzone zgodnie z prawem i najlepszą bieżącą praktyką. *Kodeks*, określając wskazówki dla właściwie prowadzonych badań naukowych, jednoznacznie zobowiązuje badaczy do uwzględniania standardów wymaganych przez fundacje, stowarzyszenia naukowe i inne istotne zawodowo ciała. Regulacja ta obowiązuje wszystkich, podejmujących jakiegokolwiek badania naukowe, łącznie ze studentami, związanych z London Metropolitan University. Zobowiązuje tych wszystkich badaczy do przestrzegania w badaniach naukowych najwyższych standardów akademickiej integralności (*integrity*), opartych na wartościach godności (*honesty*), otwartości (*openness*), odpowiedzialności (*accountability*), kierownictwa i współpracy (*leadership and co-operation*), utrwalania i publikowania rezultatów badań (*documenting results and storing data and publishing results*), uwzględniania roli współpracowników i uczestników badań (*acknowledging the role of collaborators and other participants*), potrzeby nowych badaczy (*the needs of new researchers*), a także unikania konfliktu interesów (*conflict of interest*).

Code definiuje poszczególne niewłaściwe zachowania w badaniach naukowych (*research misconduct*): zaniechanie uzyskania zgody na prowadzenie badań naukowych; odstępstwo od ustalonych relacji w projekcie badawczym; nieetyczne zachowania podczas prowadzenia badań, na przykład w stosunku do podmiotów badań¹⁷; nieautoryzowane używanie informacji uzyskanych poufnie; odejście od dobrej praktyki badawczej, gdy rezultaty tego niosą nierozsądne ryzyko szkody dla ludzi, zwierząt albo środowiska; fabrykowanie, fałszowanie lub korumpowanie danych badawczych; zniekształcanie wyników badań; niegodne, błędne interpretowanie wyników badań; świadome publikowanie danych fałszywych lub błędnych; plagiatstwo, albo niegodne używanie nieznanych źródeł; niewłaściwe cytowanie albo przywoływanie innych autorów; złe określanie autorstwa i współautorstwa; roztrwonienie albo inne nienależyte wykorzystanie funduszy na badania lub sprzętu badawczego; usiłowanie, planowanie i konspirowanie niewłaściwych zachowań w badaniu; zachęcanie innych do niewłaściwych zachowań w badaniu; zaniechanie zgodności badań z istotnymi regulacjami prawnymi¹⁸.

¹⁶ Tekst na stronach Internetu. Spośród innych regulacji na uwagę zasługuje opublikowane w 1989 roku opracowanie US National Academy of Science, zatytułowane *On Being a Scientist: Responsible Conduct in Research*.

¹⁷ Specjalna regulacja poświęcona podmiotom ludzkim została opracowana przez Research Office amerykańskiego University of Witwatersrand jako *Code of Ethics for Research on Human Subjects* <http://www.wit.ac.za/research/ethics.htm>

¹⁸ Podobne treści zawierają *Guidelines on Good Research Practice*, obowiązujące od 2002 roku w angielskim University of Cambridge, *Code on Good Research Practice* angielskiego University of Surrey, wydany w 2001 roku, i *Code of Good Practice in Research* ustanowiony w 2002 roku w szkockim University of Edinburgh.

Code podkreśla odpowiedzialność uniwersytetu za prowadzenie dochodzeń w sprawach niewłaściwych zachowań w badaniach, zgodnie z normami postępowania dyscyplinarnego, odrębnego dla pracowników i odrębnego dla studentów. Każdy, kto ma uzasadnione podejrzenie niewłaściwego zachowania w badaniach, powinien o tym powiadomić odpowiednie władze uniwersytetu¹⁹.

Polskie *Dobre obyczaje w nauce. Zbiór zasad i wytycznych* zawierają regulacje etyki badacza w rozdziale *Pracownik nauki jako twórca*. Otwiera je niezbyt precyzyjna deklaracja uznająca wyniki twórczości naukowej, bez wyjaśnienia czyjej, za dobro osobiste twórcy i dobro wspólne, przy jednoczesnej dbałości o to, aby „uznanie za osiągnięcia naukowe przypadło temu, komu uznanie to rzeczywiście się należy”. Autorstwo dzieła naukowego jest niezbywalne, to też ofiarowanie współautorstwa, odstąpienie autorstwa, przyjęcie odstąpionego autorstwa, a tym bardziej żądanie takiego odstąpienia, są niedopuszczalne. Uznawanie, przez omawianą tutaj regulację, jedynie pasji poznawczej i chęci wzbogacenia dorobku nauki poprzez poznawanie prawdy jako głównej motywacji pracownika nauki brzmi tyleż idealistycznie, co fałszywie. W pełni uzasadnione moralnie jest bowiem uprawnienie pracownika nauki do godziwego wynagrodzenia za pracę, a samo poznanie prawdy nie wyczerpuje przecież celów nauk stosowanych. Bez wątplenia, należy aprobować powinności uczciwości, nieuwłaczania godności człowieka, nienaruszania zasad humanitarnych, niezagrażania człowiekowi i społeczeństwom oraz środowisku naturalnemu, zawarte w regulacji *Dobre obyczaje w nauce*. Natomiast dalsze stwierdzenie tej regulacji, że „pracownik nauki dzieli się z innymi swymi osiągnięciami i wiedzą” jest aż nadto oczywiste; niełatwo byłoby znaleźć takiego pracownika nauki, który nie chciałby dzielić się swymi osiągnięciami i wiedzą z innymi. Trudno byłoby podważać trafność końcowych powinności rozdziału, polegających na zakazach mnożenia publikacji naukowych w celu upozorowanego wzbogacenia swego dorobku, powstrzymywania się od samochwalczej reklamy, nadużywania tytułów i stopni naukowych, oddzielania opinii naukowych od innych sądów, nieużywania nauki do propagandy²⁰. Formułowanie międzynarodowych zasad etycznych dla nauki rozpoczęło się od uchwały General Assembly of the International Council for Science (ICSU), powołującej 26 września 1996 roku w Waszyngtonie, Standing Committee on Responsibility and

¹⁹ Nadzwyczaj drobiazgowo, bo aż na 46 stronach druku, uregulowano politykę uniwersytecką w zakresie reagowania na niewłaściwość naukowych zachowań, również w badaniach naukowych, w amerykańskim Case Western Reserve University jako *University's Policy for Responding to Allegations of Scientific Misconduct*, <http://onlineethics.org/colloq/presm.html>

²⁰ Wydanie pierwsze *Dobre obyczaje w nauce* opublikowano w 1994 roku, w oparciu o udoskonalony *Kodeks etyczny pracownika nauki*, opracowany przez J. Mamesa, zamieszczony przez periodyk „Nauka Polska” z 1993 roku. Dyskusje, krytyka i czerpanie ze wzorów z innych krajów doprowadziło w 1996 roku do zmienionego wydania II i następnie również nowej wersji *Dobre obyczaje w nauce*, wydanie III, Warszawa 2001.

Ethics in Science (SCRES). Zadaniem Komitetu było „przygotowanie ICSU stanowiska dotyczącego odpowiedzialności i etyki w nauce dla szerokiego rozpowszechnienia”. Jak dotychczas, SCRES skoncentrowało swoją aktywność wokół „możliwości sformułowania międzynarodowych zasad regulujących badania naukowe”. Zasady takie, w ostatecznym rozrachunku mające ambicje obowiązywania globalnego, miałyby uwzględniać w etyce badań naukowych najbardziej newralgiczne problemy czasów nam współczesnych: rozwoju socjoekonomicznego, ograniczoności zasobów naturalnych, pokoju światowego, jakości życia, równości między narodami, wykorzystywania wyników badań naukowych, zagadnienia cyberprzestrzeni. Spośród wielu ogólnych trudności dotyczących prób konstruowania zasad etyki globalnej w nauce dominują trzy problemy: 1) określenie treści zasad o zasięgu szerszym niż zasięg krajowy; 2) znalezienie zasady nadrzędnej rozstrzygającej konflikty zasad i wartości albo zerwanie z zasadą, że powinność (*ought*) implikuje możliwość (*can*); 3) powoływanie ciała wykonawczego, gdy proporcje między wysiłkami przestrzegania określonej normy a oczekiwanymi rezultatami są nieracjonalne. Mimo wielu różnorodnych prób problemy te nie zostały jeszcze w pełni przezwyciężone²¹.

Duże osiągnięcia na drodze przezwyciężania owych problemów odnotowało European Science Foundation w swoim bardzo starannie opracowanym stanowisku (*Statement*), opublikowanym jako *Good Scientific Practice in Research and Scholarship*²². Wychodząc z założenia o potrzebie budowania zaufania między nauką i społeczeństwem, autorzy *Stanowiska* – zespół uczonych z krajów europejskich – doszli do wniosku o konieczności prowadzenia badań naukowych w zgodności z najwyższymi wartościami etycznymi, przy jednoczesnym transparentnym identyfikowaniu takich niezgodności i usuwaniu ich. Podkreślili, że dobra praktyka naukowa odgrywa istotną rolę dla integralności nauki, szczególnie w czasach globalizacji nauki, wymuszającej potrzebę harmonizacji krajowych kodeksów dobrej praktyki naukowej w Europejskiej Strefie Badawczej (*European Research Area*). W 83 rozwiniętych punktach omówili: istotę badań naukowych; samoregulację w badaniach naukowych; zasady integralności nauki; dobrą praktykę zawodową badaczy naukowych; niewłaściwe zachowania w nauce; cechy nauki etycznej i odpowiedzialnej; zarządzanie dobrą praktyką naukową; badanie niewłaściwości w zachowaniach naukowych: Wszystko to powiązali z obecnym stanem etyki badacza naukowego w przodujących pod tym względem Stanach Zjednoczonych Ameryki i krajach europejskich²³.

²¹ K. Evers: *Formulating International Ethical Guidelines for Science*, „Professional Ethics Report”, Spring 2000.

²² Opublikowało je „European Science Foundation Policy Briefing”, December 2000.

²³ European Science Foundation koordynuje swoje prace z pracami International Council of Scientific Unions i UNESCO, których rezultaty przedstawiono, m. in. na UNESCO World Conference w Budapeszcie w 1999 roku i 50th Pugwash Conference w Cambridge w 2000 roku.

W skali globalnej zagadnienia etyki w nauce, szczególnie w badaniach naukowych, zostały opracowane przez dwa angielskie stowarzyszenia naukowe – Development Education Association i Association of University Teachers²⁴. Opracowanie formułuje role i określa dylematy etyczne ludzi nauki, wynikające z procesów globalizacji nauki, jednocześnie sugerując sposoby ich rozwiązywania. Odślania z jednej strony wielkie szanse dla rozwoju nauki, wynikające z międzynarodowego partnerstwa badaczy naukowych, z drugiej zaś strony wskazuje na wynikające z tego zagrożenia dla ich moralności zawodowej. Powołując się na *Powszechną Deklarację Praw Człowieka* przypomina jej postanowienia, szczególnie ważne dla naukowców jej wolności: myślenia, przekonań, religii, opinii, ekspresji, pokojowych zgromadzeń i stowarzyszeń, tworzenia związków zawodowych dla ochrony ich interesów, dostępności do edukacji wyższej, uczestniczenia w życiu kulturalnym wspólnoty. Prognozuje szanse rozwoju nauki.

Etyka nauczycielska

Nauczyciel, zwany też niekiedy dydaktykiem albo edukatorem, na różnych poziomach edukacji, na najwyższym jej poziomie, nauczyciel akademicki, jest osobą nauczającą kogoś zawodowo, uprawiającą dydaktykę poprzez przekazywanie określonej wiedzy, na przykład wiedzy o prawie. Zawód nauczyciela zaczął się kształtować w starożytnej Grecji i starożytnym Rzymie. Pierwszymi nauczycielami bywały tam niekiedy osoby dość przypadkowe, na przykład niewolnicy lub wyzwolenicy, słabo opłacani i nisko oceniani, co zapewne zaciążyło na pozycji nauczyciela i w czasach późniejszych. Pierwszym nauczycielem, któremu cesarz rzymski wyznaczył stałą pensję, był Fabiusz Kwintylian – nauczający retoryki²⁵. Wraz z uczelniami wyższymi, szczególnie uniwersytetami, pojawili się nauczyciele czy też raczej profesorowie akademicy. Wtedy też powstały pierwsze dylematy etyczne, wynikające z kontaktów nauczających z uczącymi, profesorów ze studentami, wspólnymi tworzącymi wspólnotę akademicką. Dylematy etyczne profesorów dotyczą tego, czego i jak nauczają, natomiast dylematy etyczne studentów – stosunku, jaki do tego przejawiają. W życiu akademickim występują również inne dylematy etyczne, na przykład dostępności do studiów, modelu absolwentów, charakteru stosunków między nauczającymi a uczącymi – liberalnych albo autorytarnych, oficjalnych albo towarzyskich, ciepłych albo chłodnych.

W wielowiekowej już tradycji dydaktyki akademickiej występują pewne trwałe elementy, istotne dla etyki nauczycielskiej. Do elementów tych należą: wzór nauczyciela akademickiego, charakter więzi łączących nauczyciela akademickiego ze studentami,

²⁴ *Globalization and Higher Education. Guidance on Ethical Issues Arising from International Academic Activities*, London 1999.

²⁵ Por. A. Zawadowicz: *Problematyka etyczna relacji nauczyciel – uczeń*, <http://republika.pl/zsm-jaslo/artykuły/relacje.htm>

autonomia akademicka, postulat służenia prawdzie w całej aktywności zawodowej nauczyciela akademickiego. Najważniejsze zadanie dla etyki nauczycielskiej polega na moralnym nauczaniu moralnej wiedzy przez moralnych nauczycieli w celu wykształcenia moralnych absolwentów. W realizacji tego zadania, w całych dziejach dydaktyki akademickiej, trwają poszukiwania najlepszych metod nauczania²⁶. Metody liberalne w nauczaniu cieszą się wyższą estymą i oceną etyczną niż metody autorytarne. W rzeczywistości dydaktycznej jednakże dominują jakieś połączenia metod liberalnych z metodami autorytarnymi. W każdym przypadku moralnej dydaktyce akademickiej powinna przyświecać zasada, że nauczanie nie jest indokryncją, czyli narzucaniem nauczonym fundamentalnych przekonań w niekwestionowany sposób. Etyczna dydaktyka jest wręcz czymś zupełnie przeciwnym do indoktrynacji: powinna zachęcać do badania i nawet kwestionowania najbardziej fundamentalnych przekonań na gruncie coraz lepszego ich rozumienia. Najbardziej skuteczną zasadą etycznej dydaktyki jest liberalna neutralność.

Nauczyciel akademicki, pretendujący do moralnego wzoru zawodowego, powinien łączyć w swej osobie wartości: psychologiczne – polegające na krytycznym stosunku do siebie, pedagogiczne – polegające na właściwym stosunku do studentów i socjologiczne – polegające na odpowiednim stosunku do społeczeństwa. Cechy moralnego wzoru zawodowego nauczyciela zebrał w formie 10 mądrości J. Pielachowski, nauczyciel z dużym doświadczeniem dydaktycznym²⁷. Oto one: po pierwsze, pamiętaj, że przyszłość twoich wychowanków w dużym stopniu zależy od ciebie; po drugie, nigdy nie poniżaj nauczanego gdyż ten odplaci ci złem; po trzecie, w konflikcie z nauczonymi jesteś sędzią a nie stroną; po czwarte, nie lekceważ własnych poleceń, zawsze kontrolując ich wykonanie; po piąte, bądź cierpliwy ponieważ nauczani mają prawo myśleć i działać wolniej od nauczającego; po szóste, nauczanie jest dla nauczanych, nie dla nauczającego, toteż sukces nauczającego może powstawać tylko z sukcesu nauczanych przez niego; po siódme, nie jesteś nieomylny toteż mądrość polega również na przyznaniu się do błędu i naprawieniu go; po ósme, autorytet nie polega na wzbudzaniu strachu, lecz na kompetencji, sprawiedliwości, konsekwencji wymagań; po dziewiąte, wymagania nie wykluczają życzliwości, przeto nie zrzedź, nie pouczaj, posłuż się przykładem jako czymś lepszym, od samego tylko mówienia; po dziesiąte, nie spodziewaj się zbyt szybko powierzchownej wdzięczności nauczanych, gdy zrozumią rzeczywistą wartość twojej pracy dla nich będą ci wdzięczni przez całe życie.

We wspólnocie akademickiej, złożonej z profesorów, studentów i pracowników innych służb, harmonijna ich współpraca sprzyja przestrzeganiu powinności etycznych.

²⁶ Szerzej np. W. Okoń: *Tradycja i nowoczesność w dydaktyce uniwersyteckiej*, [w:] *Edukacja wczesnoszkolna*, pod redakcją B. Waligockiej-Okoń, Warszawa 1979.

²⁷ Przytaczam je w nieco zmienionej formie za B. Tarnowska: *Etyka zawodu nauczyciela*, „Wychowawca” 2002, nr 21, s. 2.

Zostały już jednak opisane, dość typowe, ułomności charakteru ludzi związanych z nauką, utrudniających albo nawet zupełnie niweczających możliwości czynienia zadość powinnościom etycznym. Po pierwsze, jest to apodyktyczność i upór. Po drugie, osłabienie samokrytycyzmu i samouwielbienie. Po trzecie, pozerstwo i afektacja. Po czwarte, nadmierna drobiazgowość. Po piąte, skłonność do plotkarstwa albo (i) intryg. Po szóste, nadwrażliwość. Po siódme, ograniczenie aktywności zawodowej do minimum, na zasadzie lenistwa zawodowego i znieczulenia moralnego²⁸. Do wspomnianych przywar należałoby dodać te związane z posiedzeniami rad naukowych, rad wydziałowych i senatów uczelni wyższej: zbędne gadulstwo, nieuczciwość w głosowaniach osłaniania ich tajemnicą, nadużywanie władzy administracyjnej przez dziekanów, rektorów i ich zastępców kosztem władzy uczelnianych gremiów kolegialnych. Na odrębne, obszerne potraktowanie zasługują również etyczne zasady sprawiedliwego egzaminowania studentów przez profesorów.

Nauczanie etyki zawodowej pojawiło się w programach nauczycieli wcześniej niż jej regulacje. Poprzednio odwoływano się do wzorów osobowych nauczyciela. We Francji nauczanie tego przedmiotu rozpoczęto już w 1887 roku, ale dopiero w 1962 roku rozpoczęto tam regulacje etyki nauczyciela. W 1966 roku, podczas Konferencji UNESCO w Paryżu, podjęto uchwałę o potrzebie zarówno rozwijania badań z zakresu etyki nauczyciela, jak i tworzenia jej kodeksów we wszystkich państwach członkowskich²⁹. W Polsce, głównie dzięki wysiłkom profesora Mikołaja Kozakiewicza, bezpośrednio po wspomnianej Konferencji, wszczęto dyskusję nad kodyfikacją etyki nauczyciela, uwieńczoną dziełem jego autorstwa – *Projekt kodeksu etycznego nauczyciela PRL*. Projekt składa się ze *Wstępu* i trzech części: *Obowiązki moralne nauczyciela wobec wychowanków i uczniów*, *Obowiązki moralne nauczyciela względem społeczeństwa*, *Obowiązki moralne nauczyciela względem swojej grupy zawodowej*. Trafnie określone obowiązki moralne nauczyciela, bez wspomnienia wszakże o jego uprawnieniach, przenikają w całym *Projekcie* deklaracje bezgranicznego oddania nauczyciela PRL ideałom socjalizmu. Apolityczność szkoły, jej autonomia i suwerenność zostały uznane przez Kozakiewicza za mity; bez zastrzeżeń aprobował on wówczas zasadę tzw. partyjności pedagogiki, jako trwały kanon wychowania socjalistycznego³⁰.

Głównie do nauczycieli akademickich adresowany jest amerykański *Code of Ethics of the Education Profession*, przyjęty w 1975 roku przez National Education

²⁸ B. Tarnowska: *Etyka ...*, *op. cit.*, s. 2.

²⁹ Por. M. Kozakiewicz: *Z problemów etyki zawodowej nauczyciela* [w:] *Etyka zawodowa ...*, *op. cit.*, s. 150 i n

³⁰ *Ibid.*, s. 164-170. *Projekt* Kozakiewicza nie wszedł w życie. Dopiero w 1995 roku Polskie Towarzystwo Nauczycieli opracowało *Kodeks etyki nauczycielskiej*, jak dotychczas jednak nie upowszechniony wśród nauczycieli.

Association. Obowiązujący ten *Code* składa się z uroczystej *Preambuły* i dwóch zasad: *Zobowiązania wobec Studenta (Commitment to the Student)* i *Zobowiązania wobec zawodu (Commitment to the Profession)*. *Preambuła* deklaruje wierność nauczyciela wartościom: godności każdej istoty ludzkiej, supremacji dążenia do prawdy, poświęceniu doskonałości i kultywowaniu zasad demokratycznych. Dla zabezpieczenia tych celów niezbędna jest wolność uczenia się i nauczania w warunkach równych możliwości edukacji dla wszystkich. Nauczyciel bierze na siebie odpowiedzialność aspirującą do utrzymania najwyższych standardów etycznych w całym procesie nauczania i w relacjach ze wszystkimi, którzy w nim uczestniczą. Nauczyciel jest zobowiązany wobec studenta do pomagania mu w realizacji jego potencjalnych wartości jako pożytecznego członka społeczeństwa, poprzez pobudzanie jego ducha dociekliwości, zdobywania i rozumienia wiedzy oraz rozsądnego formułowania wartościowych celów. Natomiast wobec swego zawodu nauczyciel jest zobowiązany do utrzymywania najwyższych ideałów służby profesjonalnej, potwierdzających publiczne zaufanie do jego odpowiedzialności. Powinien to czynić w przekonaniu, że jakość profesji nauczycielskiej bezpośrednio wpływa na naród i obywateli³¹.

Omawiany tutaj *Code* nie spotkał się z uznaniem władz edukacyjnych stanu Nowy Jork, gdzie w 2002 roku, State Professional Standards and Practices Board ustanowił *Code of Ethics for Educators*. Regulacji tej przyświecają oczekiwania inspirowania profesjonalnej doskonałości zasadami praktycznego działania. *Code* składa się z sześciu zasad określających następujące powinności nauczyciela (*educator*): pobudzania intelektualnych, fizycznych, emocjonalnych, socjalnych i obywatelskich możliwości każdego studenta; tworzenia, wspierania i utrzymywania środowiska pobudzającego wszystkich do uczenia się; uczenia się samych nauczycieli dla rozwijania ich praktyki; współpracowania z kolegami i innymi profesjonalistami w interesie nauczania studentów; współpracowania z rodzicami i społecznościami dla budowania zaufania i poszanowania poufności; rozwijania intelektualnych i etycznych podstaw dla nauczania wspólnoty³².

Polskie *Dobre obyczaje w nauce. Zbiór zasad i wytycznych*, w rozdziale 4, regulują status etyczny pracownika nauki jako nauczyciela. Regulacja ta postuluje traktowanie studenta przez pracownika nauki „z życzliwością i należną powagą”, poszanowaniem praw człowieka i obywatela, szczególnie prawa do swobodnego zrzeszania się, tworzenia samorządu studenckiego, udziału studentów w organach akademickich i poważnego stosunku do opinii środowiska studenckiego o toku studiów i zajęciach dydaktycznych. Pracownik nauki zobowiązany jest do ustawicznego doskonalenia jakości nauczania zgodnie „z aktualnym stanem nauki światowej”, lepiej byłoby powiedzieć

³¹ Tekst *Code* na licznych stronach Internetu, m. in. <http://www.nea.org/cod.html>

³² <http://www.highered.nysed.gov/tcert/resteachers/codeofethics.htm>

zgodnie z przodującymi osiągnięciami naukowymi w świecie. Cięży na nim powinność rozwijania samodzielności krytycznego myślenia studenta, poszanowania swobodnego wyrażania opinii przez studenta również w sprawach naukowych i sprawiedliwego oceniania każdego studenta na podstawie jego osiągnięć. Pracownik naukowy zobowiązany jest do: zachowania poufności informacji natury osobistej uzyskanych od studentów; niewypowiadania negatywnych opinii o swych studentach poza sferą służbową; nienadużywania pozycji i więzi osobistych ze studentami; nieprzyjmowania od swych studentów żadnego wynagrodzenia ani innych korzyści; nieudzielania płatnych korepetycji własnym studentom i pisania prac dyplomowych³³.

Etyka studenta prawa

Na każdej uczelni wyższej, szczególnie na wydziałach prawa, obowiązują regulaminy wewnętrzne, zawierające regulacje obowiązujące w nich dyscypliny, z reguły przeniknięte treściami etycznymi³⁴. Wiele jednakże struktur akademickich posiada odrębne regulacje etyki studenta, zwłaszcza etyki studenta prawa. Podobnie jak w sferach regulacji etyki zawodowej poszczególnych specjalizacji prawniczych, tak i w zakresie regulacji etyki studenta prawa, przodownictwo należy do uczelni amerykańskich. Są to zarówno regulacje kierowane do ogółu studentów określonej uczelni, jak i regulacje dla studentów jednego jej wydziału, na przykład wydziału prawa.

Amerykańskie The Center for Academic Integrity – konsorcjum ponad 200 college'ów i uniwersytetów, w trosce o rozkwitanie kultury akademickiej zdefiniowało kluczowe do tego pojęcie „integralność akademicka” (*academic integrity*), jako wierność pięciu fundamentalnym wartościom: godności, zaufaniu, uczciwości, szacunkowi i odpowiedzialności. Należący do tego konsorcjum Northwestern University ustanowił, podobnie jak większość innych jego uczelni, *Osiem kardynalnych norm integralności akademickiej dla studentów*. Sformułowano je w formie następujących powinności: 1) poznaj swoje uprawnienia i obowiązki; 2) potwierdzaj źródła, z których korzystasz; 3) chroń własną pracę; 4) unikaj podejrzeń; 5) polegaj na samym sobie; 6) nigdy nie fałszuj danych; 7) nigdy nie fabrykuj danych; 8) zawsze mów prawdę. Za typowe naruszenia tych form, mieszczące się w definicji „niegodności akademickiej” (*academic dishonesty*) uznano: oszukiwanie, plagiatorstwo, fabrykowanie, uzyskiwanie przewagi w niesłuszny sposób, pomaganie i podżeganie do niegodności akademickiej, fałszowanie danych i dokumentów oficjalnych, nieautoryzowany dostęp do danych akademickiego systemu komputerowego. Do sankcji za niegodne zachowania akademickie zaliczono:

³³ *Dobre obyczaje w nauce ...*, op. cit., s. 21-22.

³⁴ Por. np. *Academic Ethics/Discipline University of Northern Iowa*, <http://www.uni.edu/pres/policies/301.html>

obniżenie lub pozbawienie oceny; naganę pisemną; okres próbny; pozbawienie uniwersyteckiej pomocy materialnej; okres zawieszenia w czynnościach studenta pod określonymi warunkami; wydalenie z Uniwersytetu; publiczne ogłoszenie sankcji; pozbawienie przyznanych stopni; różne połączenia wspomnianych sankcji³⁵.

Angielskie University Board of Teaching and Learning inspirowało ustanowienie w 2000 roku unikalnego *Uniwersyteckiego kodeksu praktyki studentów prowadzących badania naukowe (University Code of Practice on Research Students)*. Obszerna ta regulacja jest jednak bardziej szczegółowym określeniem wymagań stawianych studentom prowadzącym badania naukowe dla potrzeb różnych prac dyplomowych, zsynchronizowanych z okresem i rytmem tych badań, niż zbiorem norm etycznych. Jej ogólny sens etyczny objawia się o tyle, o ile niedopełnienie jakichkolwiek zobowiązań jest niemoralne³⁶. Także unikalny charakter posiada *Kodeks postępowania (Code of Conduct)*, mający na celu bezpieczeństwo studentów (*student safety*), obowiązujący od 2001 roku, w okręgu edukacyjnym Pioneer, amerykańskiego stanu Nowy Jork. *Code* podkreśla dumę władz tego Dystryktu z powodu „zapewnienia bezpieczeństwa i przyjaznej atmosfery dla uczenia się, jako odzwierciedlenia standardów i wartości wpajanych studentom w domu i w uczelni”³⁷.

Międzynarodowe zainteresowanie wzbudziły *Zasady Etyczne Studentów Wydziału Prawa Uniwersytetu Stanu Floryda*³⁸. Zasady te, tyleż obszerne, co rzeczowe, składają się z *Preambuły* i czterech części. *Preambuła* jako część I, w trosce o wzajemne zaufanie studentów, profesorów i władz wydziału, formułuje powinność: „nikt związany z Wydziałem Prawa nie kłamie, nie oszukuje i nie kradnie”. Informując o powstaniu *Zasad* inicjatywy samych studentów dla tworzenia „wspólnoty, w której studenci mogą powiększać swój potencjał intelektualny i akademicki”, podkreśla, że ich celem jest „służba społeczeństwu oraz korporacjom prawniczym poprzez kształcenie prawników oddanych krzewieniu sprawiedliwości, poszanowaniu prawa oraz samodoskonaleniu”.

Część II – *Kodeks etyczny* zawiera sedno moralne *Zasad* ujęte w następujących kilkunastu przykładach „nieuczciwości akademickiej” studentów: nieuczciwe podpisywanie list obecności; udzielanie profesorowi kłamliwych wyjaśnień przyczyn nieobecności, spóźnień i opóźnień; podawanie fałszywych informacji w życiorysach; współpraca zabroniona przez profesora; korzystanie z cudzej pomocy podczas egzaminów; przyno-

³⁵ *Eight Cardinal Rules for Academic Integrity for Students*, <http://www.nea.org/he/advoOO/advoOO12/bestprac.html>

³⁶ <http://www.rdg.ac.vk>

³⁷ Materiały na ten temat otrzymałem z Pioneers Central Schools, Box 579, County Line Rd. Yorkshire, NY 14173.

³⁸ Z angielskiego tłumaczył na język polski Jakub Urbanik; opublikowano je w: *Etyka prawnika ...*, *op. cit.*, s. 179-190.

szenie niedozwolonych materiałów do sali egzaminacyjnej; udzielanie niedozwolonej pomocy innemu studentowi podczas egzaminu; przygotowanie zadania domowego za innego studenta; niepoświadczony zabieranie książek z biblioteki; zabieranie bez upoważnienia materiałów akademickich z jakiegokolwiek budynku uniwersyteckiego, profesorowi lub studentowi; plagiat; oddawanie prac cudzych jako własnych; uniemożliwianie dostępu do informacji innym studentom, na przykład przez wykradanie wyrwanych z książek kart; nieterminowe zapisywanie się na zajęcia; otrzymywanie niedozwolonej pomocy w zajęciach okołoprogramowych takich, jak: badania prawne, pozorowany proces sądowy, przygotowanie procesu itp.; zmowa w celu popełnienia wykroczenia honorowego.

W części III – *Ciała nadzorujące funkcjonowanie Zasad Etycznych* – uregulowano szczegółowo, na wzór procedur prawnych, cel, jurysdykcję, skład, wybór, wyłączenie ze spraw Komisji Etycznej, Studenckiego Sądu Honorowego i Komisji Odwoławczej. W części IV – *Postępowanie w sprawach honorowych na Wydziale Prawa* uregulowano następujące zagadnienia: powiadamiania o domniemyanych naruszeniach norm; prawa oskarżonego (natychmiastowe powiadomienie o zarzucie naruszenia *Zasad Etycznych*, szybki proces, dowody); podkomisji powołanej do wstępnego rozpatrzenia sprawy (uprawdopodobnienia podejrzenia o naruszeniu, dochodzenia w sprawie, uprawdopodobnienia podejrzenia, wniesienia oskarżenia); możliwości wyboru postępowania sądowego przez studenta jednej z trzech możliwości – 1) przyznania się do winy i poddania się karze, 2) nieprzyznania się do winy i wystąpienia o rozpatrzenie sprawy przez Komisję Etyczną, 3) nieprzyznania się do winy i wystąpienia o rozpatrzenie sprawy przez Komisję Etyczną; apelacji; nowego istotnego materiału dowodowego; dobrowolnego odejścia ze szkoły.

W części V zawarto *Wytyczne w zakresie kar*. Rozróżniono: kary w ogólności (wpis do akt, powiadomienie stanowych i federalnych korporacji prawniczych, upomnienie); kary w szczególności (konsekwencje akademickie – na przykład: obniżenie oceny, wyłączenie z udziału w konkursach okołoprogramowych, utrata prawa udziału w naborze pracowników w ramach Wydziału Prawa, zwrot kosztów Uniwersytetowi Stanu Floryda spowodowanych występkiem); kary dodatkowe (skreślenie z listy studentów, zawieszenie w prawach studenta, okres próby, pozbawienie prawa do korzystania z – biblioteki, brania udziału w klinice prawa, uczestnictwa w zajęciach okołoprogramowych, przesunięcie na koniec listy w zapisach na zajęcia, kary edukacyjne – obowiązek uczestniczenia w dodatkowych zajęciach, prace społeczne). Organ orzekający, nakładając karę, zważa, aby była ona współmierna do występkę, uwzględniając zarówno przesłanki łagodzące, jak i obciążające. Dobrowolne przyznanie się do winy ma charakter okoliczności łagodzącej, natomiast uprzednie skazanie – okoliczności obciążającej. Oczywiście, czyny studenta podlegają również prawom federalnym, stanowym i lokalnym,

nie należącym do jurysdykcji Wydziału Prawa. Prawa ofiary występku studenta – profesora, studenta, innej osoby, polegają na możliwości przedstawienia organowi orzekającemu informacji dotyczących odpowiedniej kary.

W Polsce, Studenckie Stowarzyszenie Etyki Prawniczej Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego opracowało i przyjęło za obowiązujące od 2004 roku *Zasady etyczne studentów prawa*³⁹. W porównaniu do omawianych zasad studentów amerykańskich, są to zasady bardzo ogólnikowe i pozbawione formalnych sankcji. Otwiera je rozbudowane, patetyczne w treści zdanie, przypominające typowe preambuły: „W trosce o dobro polskiego wymiaru sprawiedliwości, wierząc w głęboki związek między poziomem moralnym prawników a wykształceniem i wychowaniem przez studia prawnicze, pragnąc urzeczywistnić zasady etyki zawodowej prawników od początków życia zawodowego, opierając się na długoletniej tradycji etyki zawodowej polskich prawników oraz na bogatych doświadczeniach zagranicznych uniwersytetów, przekonani o doniosłości i niezbędności poszanowania niezmiennych zasad etycznych oraz roli uczciwego postępowania w życiu każdego człowieka, a w szczególności osób mających wykonywać zawody zaufania publicznego, my, studenci prawa spisujemy niniejsze Zasady, zobowiązując się do ich poszanowania i przestrzegania”.

Zwięzłe, klarowne, jednozdaniowe sformułowania *Zasad* ujęto w pięciu rozdziałach. Rozdział I – *Zasady ogólne* wskazuje na: wynikanie *Zasad* etycznych studentów prawa z ogólnych norm moralnych; powinność studenta postępowania uczciwego, honorowego, starannego, mającego na uwadze godność każdego człowieka i unikania zachowań temu przeciwnych; potrzebę krzewienia *Zasad* w całym środowisku akademickim i poza nim; konieczność przestrzegania *Zasad* przez studentów prawa. W rozdziale I – *Studia* potraktowano wykształcenie prawnicze jako wartość samą w sobie, zachęcając studentów do nieustannego doskonalenia swojej wiedzy teoretycznej i praktycznej, czyniąc ją wszechstronną, potwierdzaną wynikami egzaminów i podporządkowaną regulaminowi studiowania. Rozdział III – *Stosunek studenta do pracowników naukowych* zawiera zachętę do obdarzania pracowników naukowych szacunkiem i zaufaniem, przy jednoczesnym zachowywaniu odpowiedniego dystansu, powagi i wykorzystywaniu prywatnych kontaktów i zażyłości. *Relacje między studentami*, jako życzliwe, pomocne, nie unikające wszakże wzajemnej krytyki, uregulowano w rozdziale IV. Wreszcie w rozdziale V – *Stosunek studenta do uczelni* sformułowano postulaty: dbałości studenta o honor uczelni i godne jej reprezentowanie; aktywnego uczestniczenia w ważnych wydarzeniach akademickich; działania na rzecz poprawy uniwersytetu; potrzeby obrony przez studenta jego praw i wolności.

³⁹ Tekst na stronie Internetu <http://ssep.w.interia.pl/zasady.htm>

Etyka profesora prawa

W Polsce brak jeszcze odrębnej regulacji etyki profesora prawa. Polskich profesorów prawa obowiązuje regulacja adresowana do wszystkich uczonych i pracowników nauki *Dobre obyczaje w nauce. Zbiór zasad i wytycznych*, udoskonalona i publikowana przez Komitet Etyki w Nauce Polskiej Akademii Nauk⁴⁰. Obszerna ta regulacja, wyraźnie eklektyczna, składa się z: *Przedmowy* – omawiającej historię jej powstania; *Zasad ogólnych* – podkreślających przede wszystkim obowiązywanie pracownika nauki do przestrzegania norm prawdomówności i bezinteresowności, obrony wolności nauki i przeciwdziałania złemu wykorzystywaniu osiągnięć naukowych; siedmiu rozdziałów, zawierających normy etyczne pracownika nauki jako twórcy, mistrza i kierownika, nauczyciela, opiniodawcy, eksperta, krzewiciela wiedzy, członka społeczeństwa i wspólnoty międzynarodowej. Regulację zamyka *Appendix* złożony z wyboru tytułów obcojęzycznych regulacji i opracowań dotyczących etyki naukowca.

W odróżnieniu od Polski i wielu innych krajów świata, w Stanach Zjednoczonych obowiązuje już *Kodeks etyczny i zawodowy amerykańskich profesorów prawa*⁴¹. Systematyzację powinności etycznych amerykańskich profesorów prawa w *Kodeksie* poprzedza wyjaśnienie, że zwykle łączą oni pracę akademicką z praktyką prawniczą w różnych zawodach prawniczych. Podlegają przeto zarówno regulacjom akademickim, jak i regulacjom uprawianych zawodów prawniczych. *Kodeks* podkreśla, że zawarte w nim zasady „mają charakter fundamentalny, między innymi dlatego, że profesorowie są wzorcem osobowościowym dla studentów... muszą zatem cechować się silnym poczuciem odpowiedzialności wynikającym z ich powołania... zaangażowania nauczycieli prawa nie można, oczywiście, wymusić przepisem prawnym – postawa moralna oraz chęć poświęcenia się dla dobra ogółu nie podlegają legislacji”. Powinności etyczne amerykańskich profesorów prawa ujęto w *Kodeksie* w ich grupy dotyczące: studentów, siebie samych, kolegów, wydziału prawa i uniwersytetu, samorządu zawodowego i społeczeństwa.

Profesorowie prawa wobec studentów prawa mogą występować równocześnie w roli naukowców, nauczycieli, wychowawców i przyjaciół. Jako tacy, mogą w różny sposób kształtować osobowości i kwalifikacje zawodowe studentów, w imię ich wspólnego powołania, polegającego na krzewieniu idei i praktyki sprawiedliwości. Obowiązują ich najwyższe standardy zawodowe i etyczne, ponieważ są zawsze wzorem osobowościowym dla studentów. Owe standardy zawodowe powinny się objawiać w doskonałej znajomości doskonale wykładanych przedmiotów w przewidzianych terminach. Natomiast

⁴⁰ *Dobre obyczaje w nauce ...*, op. cit.

⁴¹ *2000 Handbook of the Association of American Law Schools*, tekst z angielskiego tłumaczył Jakub Urbanik, [w:] *Etyka prawnika ...*, op. cit., s. 173-178.

owe standardy etyczne powinny występować w: szacunku i kulturze okazywanych studentom; ochronie wolności intelektualnej studentów i kolegów; bezstronnym, rzetelnym, bez jakiegokolwiek dyskryminacji i terminowym ocenianiu pracy studentów; dostępności dla studentów w rozsądnym wymiarze czasu; unikaniu molestowania seksualnego studentów i niewykorzystywaniu swej pozycji do nawiązywania stosunków intymnych ze studentami; unikania funkcji nadzoru ze studentami spokrewnionymi lub spowinowaconymi z profesorami.

Podstawową powinnością profesorów prawa wobec siebie samych pozostaje niezmiennie poznawanie, doskonalenie, poszerzanie i przekazywanie wiedzy. Jest to możliwe w warunkach z jednej strony, ograniczenia nadmiernych obowiązków dydaktycznych profesorów, z drugiej zaś strony, utrzymywania na wydziałach prawa atmosfery wolności i tolerancji, poszukiwania wiedzy i dzielenia się nią bez ograniczeń. Ponieważ profesor nie może ustawać w poznawaniu wiedzy z zakresu swojej dyscypliny badawczej, w tym sensie zawsze pozostaje studentem. Profesor powinien publikować wyniki swoich badań opartych na otwartości umysłu, intelektualnej uczciwości i odwadze głoszenia niepopularnych, ale prawdziwych wniosków. Publikacje profesora powinny wyraźnie zaznaczać wkład innych osób w jego osiągnięcia twórcze, poprzez zaznaczenie współautorstwa, treści publikacji i jej przypisów, zestawienia nazwisk autorów tekstów źródłowych i tytułów opracowań. Zgodnie z zasadą integralności akademickiej profesor prawa powinien zachowywać jedność i niezależność wiedzy prawniczej.

Powinności profesorów prawa wobec swoich kolegów oraz administracji wydziału, wyrażane uprzejmością, szacunkiem i taktem, dotyczą głównie właściwej realizacji obowiązków zawodowych. Szczególnie delikatne są relacje profesorów o dłuższym stażu pracy z młodszymi kolegami, ze względu na to, aby dopuszczalne różnice poglądów nie miały konsekwencji zawodowych. Wszystkie, jakże liczne, głosowania, szczególnie tajne, odbywane podczas posiedzeń komisji i rad wydziału praw przesycane są wręcz brzemieniem odpowiedzialności moralnej. Zwykle bowiem większości głosujących przychodzi oddawać głos w sprawach osób bliżej im nieznanymi, decydujących o ich losach zawodowych – dorobku naukowym, awansach, karierze. Dla ludzi niemoralnych tajność głosowania stwarza kuszący parawan dla niezwiązanych z przedmiotem głosowania porachunków osobistych.

Do powinności profesora prawa należy udział w zarządzaniu wydziałem prawa i uniwersytetem, w mniejszym stopniu aktywność poza uniwersytetem. Praca w radzie wydziału i komisjach wydziałowych nadaje ton życiu wydziału, uwzględniany przez zawodowych administratorów wydziału i uniwersytetu. „Należy jednak pamiętać, że nadmierne zaangażowanie zazwyczaj ogranicza czas, jaki profesor ma obowiązek poświęcać studentom, kolegom oraz wydziałowi. Profesor ma zatem obowiązek stosować się do szczegółowych ograniczeń nakładanych przez uniwersytet oraz starać się, by

zajęcia zewnętrzne nie wpływały negatywnie na wypełnianie przez niego obowiązków akademickich⁴².

Powinności profesora prawa wobec korporacji zawodowych i społeczeństwa regulowane są zarówno przepisami prawa, jak i normami etyki zawodowej – akademickiej i pozaakademickiej. Profesor prawa powinien przestrzegać treści obu tych rodzajów regulacji, nie tylko w jego pracy odpłatnej, ale i nieodpłatnej służbie publicznej dla dobra wspólnego, zgodnie z najlepszymi tradycjami korporacji prawniczych. Profesor prawa powinien być wzorcem osobowym nie tylko dla studentów prawa, ale i innych członków korporacji zawodowych, do których należy. „Profesor prawa, bardziej niż prawnicy – praktycy ma wolność wypowiedzi: jego dochód nie zależy od służby prywatnym klientom. Wolność od nacisku ekonomicznego łączy się z jeszcze większą odpowiedzialnością do korzystania z tej wolności oraz powinnością realizacji sprawiedliwości indywidualnej i społecznej⁴³”.

Wybrana literatura

- Alexander T. (Ed.), *Learning in Global Society: Guidelines for Policy and Practice in Education for Adults*, London 1998.
- Arthur J., Shapiro A. (Eds.), *Campus Wars: Multiculturalism and Politics of Difference*, Westview, Boulder CO 1995.
- Barrow R., Woods R., *An Introduction to Philosophy of Education*, London 1975.
- Berthould G., Sitter – Liver B. (Eds.), *The Responsible Scholar. Ethical Considerations in the Humanities and Social Sciences*, Canton, Maine 1996.
- Bittner B., Stępień J., *Wprowadzenie do etyki zawodowej*, Poznań 2002.
- Bogdan R., Knopp B., S., *Qualitative Research for Education: An Introduction to Theory and Methods*, Boston 1992.
- Bolmier E. C., *Legality of Student Disciplinary Practices*, Charlottesville, VA 1976.
- Bull B., Fruehling R. T., *The Ethics of Multicultural and Bilingual Education*, New York 1992.
- Burges R. G. (ed.), *The Ethics of Educational Research*, London 1989.
- Broad W., J. Wade N., *Betrayers of the Truth*, New York 1998.
- Cahn S. M. (Ed.), *Morality, Responsibility and the University: Studies in Academic Ethics*, Philadelphia 1990.
- Ceci S. J., *On Intelligence*, Cambridge MA: Harvard University Press 1996.
- Copyright and Confidentiality*, London 1998.
- Cooling T., *A Christian Vision for State Education*, London 1994.
- Czeżewski T., *O uniwersytecie i studiach uniwersyteckich*, Toruń 1946.
- Dvorkin E., Himmelstein J., *Becoming a Lawyer: Humanistic Perspective on Legal Education and Professionalism*, West Publishing Company 2000.

⁴² *Ibid.*, s. 177 i n.; W potocznym języku amerykańskich profesorów zasady etyki zawodowej naukowca nazywane są najczęściej *good manners* – dobre maniery, obyczaje.

⁴³ *Ibid.*, s. 178.

- Economides K. (Eds.), *Ethical Challenges to Legal Education and Conduct*, Northwestern University Press 1998.
- Ethics*, Stockholm 1990.
- Foster E. (Ed.), *Manual for Research Ethics Committees*, London 1996.
- Fullinwider R. K., *Public Education in Multicultural Society*, Cambridge, UK 1996.
- Getman J., *In the Company of Scholars: The Struggle for the Soul of Higher Education*, Austin 1992.
- Giroux H., *Border Crossing: Cultural Workers and the Politics of Education*, New York 1982.
- Grant C. (Ed.), *Research and Multicultural Education: From the Margins to the Mainstream*, London 1992.
- Grimmitt M., *Religions, Education and Human Development*, Essex 1987.
- Gutman A., *Democratic Education*, Princeton 1987.
- Hammond J., *New Methods in RE Teaching: An Experiential Approach*, Edinburgh 1990.
- Hyman R. T., Rathbone C. H., *Corporal Punishment in Schools: Reading the Law*, Topeka, KS 1993.
- Kadish M. R., *Toward an Ethic of Higher Education*, Stanford 1992.
- Kierstead F. D., Wagner P. A., *Ethical, Legal and Multicultural Foundations of Teaching*, Brown and Benchmark 1992.
- Levitt M., *Nice When They Are Young: Contemporary Christianity in Families and Schools*, Ashgate 1996.
- Lisman C. D., *The Curricular Integration of Ethics: Theory and Practice*, Eestport 1996.
- Long Jr., E. L., *Higher Education as a Moral Enterprise*, Washington D. C. 1992.
- Łojko E. (red.), *Studenci prawa o swojej przyszłości zawodowej. Wyniki ankiety 1996-1997*, Warszawa 1999.
- Łojko E. (red.), *Etyka prawnika. Etyka nauczyciela zawodu prawniczego*, Warszawa 2002.
- McNeill P.M., *The Ethics and Politics of Human Experimentation*, New York 1993.
- Macrina F., L., *Dynamic Issues in Scientific Integrity: Collaborative Research*, Washington D. C. 1995.
- Marsden G. M., *The Soul of the American University: From Protestant Establishment to Established Nonbelief*, New York: Oxford University Press 1994.
- May W. W. (Ed.), *Ethics and Higher Education*, New York 1990.
- Medawar P., Sir, *Advice to a Yount Scientist*, New York 1979.
- Mitias M. H. (Ed.), *Moral Education and the Liberal Arts*, New York 1992.
- Okoń W., *Osobowość nauczyciela*, Warszawa 1962.
- Omoń W., *Elementy dydaktyki szkoły wyższej*, Warszawa 1973.
- On Being a Scientist: Responsible Conduct in Research*, Washington D. C. 1995.
- Peters R. S., *Authority, Responsibility and Education*, London 1959.
- Peters R. S., *Ethics and Education*, London 1965.
- Punch M., *The Politics and Ethics of Fieldwork*, Sage Publications 1986.
- Responsible Science: Ensuring the Integrity of the Research Process*, Washington D. C., vol. I 1992, vol. II 1993.
- Rudniański J., *O dobrym wychowaniu i kształceniu. Kryteria moralne i prakseologiczne*, Warszawa 1978.
- Rutkowski J. (red.), *Z zagadnień dydaktycznych wyższego szkolnictwa*, Poznań 1948.
- Rybicki P., Goćkowski J. (red.), *Autorytet w nauce*, Ossolineum 1980.
- Sarapata A. (red.), *Etyka zawodowa*, Warszawa 1971.

- Schneider U. H., *O odpowiedzialności nauki prawa*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 1993, nr 2.
- Sellers M. N. S. (Ed.), *An Ethical Education. Community and Morality in the Multicultural University*, Providence 1994.
- Shea W., Sitter-Liver B. (Eds.), *Scientists and Their Responsibilities*, Canton, Maine 1989.
- Shrader-Frechette K., *Ethics of Scientific Research*, Lanham 1994.
- Sigel R. S., Hoksins M. (Eds.), *Education for Democratic Citizenship: A Challenge for Multi Ethics Societies*, Hillsdale, N. J. 1991.
- Spinder H. (Ed.), *Religion Education in Europe. A Guide to the Position of Religions Education in 15 European Countries*, Münster 1992.
- St. Onge K. M., *The Melancholy Anatomy of Plagiarism*, MD: University Press of America 1988.
- Tokarczyk R., *Prawa narodzin, życia i śmierci*, wyd. VII, Zakamycze 2002.
- Towards a European Research Area*, Luxembourg 2000.
- Tucker W. H., *The Science and Politics of Racial Research*, Urbana: University of Illinois Press 1994.
- Watson B., *The Effective Teaching of Religions Education*, London 1993.
- Weckstein D. T., *Education in the Professional Responsibilities of the Lawyer*, University Press of Virginia 1970.
- Wilcox J. R., Ebbs S. L., *The Leadership Compass: Values and Ethics in Higher Education*, Washington D. C. 1992.
- Wilson J. K., *The Myth of Political Correctness: The Conservative Attack on Higher Education*, Duke University Press, Durham 1995.
- Whitbeck C., *Ethics in the Works: Understanding Ethical Problems in Engineering Practice and Research*, New York: Cambridge University Press 1997.

Elements of legal science ethics

The answer to the question in what sense are scholars and students generally, and more specific – law scholars and earlier law students, moral professionals, allows to understand the ethics of legal science from a specialized perspective. Actually it is clear that scholars are, in most cases, professionals, in contrast, for example, to the 17th-century amateurs of English Royal Society. Law scholars profession, after their students years, has its own service ideal, which is based on legal and moral values. The main question for this profession is what has legal science to do with truth and knowledge. The offered answers contains the most influential ethical regulations of law students and law scholars, which this article presents in international comparative perspective.

Key words: professional ethics, legal science ethics, legal scholars ethics, legal professors ethics, legal students ethics